

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΜΟ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Εξετάζεται το φαινόμενο της ονοματοδοσίας αρχαίων ελληνικών ονομάτων στη Σάμο, και εντάσσεται αυτό στο πλαίσιο και άλλων ανάλογων περιπτώσεων από περιοχές του υπό οθωμανική κυριαρχία Ελληνισμού, στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με τον σχηματισμό εθνικής συνείδησης και τις κυριαρχούσες τότε στη Σάμο αλυτρωτικές τάσεις, και εξετάζεται ως σημαντική εκδήλωση της τοπικής λαϊκής ιδεολογίας, που οδήγησε, το 1912, στην επανάσταση των Σαμίων εναντίον του ηγεμονικού καθεστώτος που είχε επιβληθεί στη Σάμο από το 1834 και στην ενσωμάτωση του νησιού στο ελεύθερο ελληνικό κράτος.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Σάμος, ονοματοθεσία, ονόματα, αρχαιολατρεία, Ηγεμονία της Σάμου, εθνική συνείδηση, λαϊκή ιδεολογία.

ABSTRACT: The present study examines the phenomenon of naming using ancient Greek names in the island of Samos. The discussion is developed within the framework of other similar cases in Greek areas occupied by the Ottomans during the second half of the 19th century. This naming phenomenon is related to the formation of the collective national consciousness and the dominating tendencies for liberation from the foreign occupation in Samos during the aforementioned period of time. It is examined as an important manifestation of the local folk ideology that led to the revolution of the Samians in 1912 against the hegemony of the status quo that had been imposed in Samos since 1834 and to the incorporation of the island to the free Greek state.

KEY WORDS: Samos, naming, names, love of antiquity, Samian Hegemony, collective national consciousness, folk ideology.

Το φαινόμενο της ονοματοδοσίας με αρχαία ελληνικά ονόματα δεν είναι, βεβαίως, μόνο σαμιακό. Παρόμοιες ονοματοδοτικές συνήθειες έχουν επίσης επισημανθεί, με βάση τη σχετική βιβλιογραφία, σε διάφορες περιοχές όπου το

Γένος μας έζησε και δραστηριοποιήθηκε, όπως στη Βόρειο Ήπειρο¹, τη Θράκη (Μέτρες, Μεσημβρία κ.λπ.)², την Μικρά Ασία³, τον Πόντο⁴, αλλά και στην Άνδρο⁵, στην Λέσβο⁶, στην Κάρπαθο⁷, ακόμη και στις Μυκήνες⁸, όπου η ύπαρξη των ιδιαίτερος χαρακτηριστικών αρχαιοελληνικών βαπτιστικών ονομάτων αποδίδεται σε αρχαιολογική επίδραση, λόγω των σπουδαίων αρχαιολογικών ευρημάτων της περιοχής.

Στην Σάμο, η περίπτωση της οποίας ιδιαίτερος θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, η συνήθεια της ονοματοδοσίας με αρχαία ελληνικά και ρωμαϊκά ονόματα σχετίζεται άμεσα με τις ιστορικές περιπέτειες του νησιού, από την επανάσταση του 1821 ως και την ενσωμάτωση στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, το 1912. Μελετώντας το ονοματολογικό υλικό της Σάμου, ο Νικ. Ζαφειρίου έχει παρατηρήσει ότι το φαινόμενο συνδέεται άρρηκτα με τις ιστορικές τύχες των Σαμίων. Συγκεκριμένα, στις αναφορές των κατοίκων της Σάμου προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, με σκοπό την επίτευξη της ένταξης του νησιού στα όρια του πρώτου ελληνικού κράτους, που συντάχθηκαν το 1831 και υπογράφηκαν από το σύνολο σχεδόν των αρρένων κατοίκων και αρχηγών οικογενειών όλων των σαματικών χωριών, επί 2.800 υπογραφών απαντούν μόλις τέσσερα αρχαία ονόματα⁹. Το υλικό αυτό μαρτυρεί ότι μέχρι και την επανάσταση του 1821 στο νησί κυριαρχούσαν τα χριστιανικά ονόματα, μόλις δε η οργάνωση στη Φιλική Εταιρεία και η επαναστατική δράση, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, άρχισε να εισάγει ορισμένα αρχαία ονόματα, στην αρχή μάλιστα ως αγωνιστικά παρωνύμια: Λογοθέτης Λυκούργος για τον Γεώργιο Παπλωμάτα, Γεώργιος Κλεάνθης για τον Γεώργιο Διακογεωργίου κ.λπ.

¹ Κλ, χρ. 1665 Γ', σ. 63 (Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ιωάννινα, 1951).

² Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Όνομα και ονοματοθεσία εις τα δοξασίας και συνηθείας του ελληνικού λαού», *Λαογραφία* 20 (1962), σ. 477.

³ Πρβλ. Δ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, Αθήνα 1978², σ. 158, 160. Για την λαογραφική σημασία του ονόματος βλ. W. ALY, «Name», *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 6 (1934), στ. 950, με πολλά παραδείγματα.

⁴ Πρβλ. Στ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, «Παρατηρήσεις επί των νεοελληνικών βαπτιστικών ονομάτων», *Λαογραφία* 5 (1915-16), σ. 333. Για ανάλογες πρακτικές ονοματοδοσίας την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1995⁴, σ. 5, 60, 90, 235, 261.

⁵ Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Όνομα και ονοματοθεσία...», ό.π., σ. 477-478. Πρβλ. Αθ. ΜΠΟΥΤΟΥΡΑΣ, *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικά και γλωσσικώς ερμηνεύόμενα*, Αθήνα 1912.

⁶ Κλ, χρ. 1446 Α', σ. 199 (Δ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, Λέσβος, 1940).

⁷ Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Όνομα και ονοματοθεσία...», ό.π., σ. 478.

⁸ Πρβλ. Δ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, «Βαπτιστικά ονόματα και τοπωνύμια από αρχαιολογική επίδραση στις Μυκήνες», *Πελοποννησιακά* 3 (1959) 310-316.

⁹ Συγκέντρωση των αναφορών αυτών βλ. στον Β. ΜΑΤΘΙΟΥΔΑΚΗΣ, *Σαμίων πρεσβεία ή πρακτικά Σάμου*, εν Καρλοβασίσις Σάμου 1832, όπου άφθονο σχετικό υλικό. Πρβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Όνοματολογικό υλικό του 19^{ου} αιώνα από το χωριό Βαθύ της Σάμου», *Παρνασσός* 37 (1995) 31-50, με σχετικές παρατηρήσεις από αρχειακό υλικό.

Στο ονοματολογικό υλικό που δημοσιεύει και σχολιάζει ο Νικόλαος Ζαφειρίου, το 1946, επί 375 ονομάτων αρχαία καταγωγή έχουν τα 75, ανδρικά και γυναικεία. Ο Ζαφειρίου αποδίδει την ύπαρξη των ονομάτων αυτών σε «αρχειοφίλους αναδόχους»¹⁰, τους οποίους κατόπιν μιμήθηκαν και άλλοι, παρατηρεί δε ότι η μεγαλύτερη συχνότητα αρχαίων ονομάτων σε αναλογία αριθμού κατοίκων διαπιστώθηκε στο χωριό Μαυρατζαίοι¹¹. Με βάση το υλικό που είχε στη διάθεσή του παρατηρεί χαρακτηριστικά: «δυνάμεθα λοιπόν ... να συναγάγουμε το συμπέρασμα ότι η χριστιανική θρησκεία εις τα κύρια ονόματα είχε σχεδόν εξ ολοκλήρου επιβληθεί, μόλις δε από της απελευθερώσεως (1821) ήρχισεν η στροφή προς τα αρχαία»¹².

Πιο λεπτομερής, και οπωσδήποτε περισσότερο ακριβής, είναι ο Νικ. Δημητρίου, ο κατεξοχήν παραδοσιακός λαογράφος της Σάμου. Το 1986, ασχολούμενος με το ονοματολογικό υλικό της Σάμου, ο Δημητρίου συγκέντρωσε και δημοσίευσε 242 ανδρικά και γυναικεία αρχαία ελληνικά ονόματα στη Σάμο, επισημαίνοντας και πάλι ότι το φαινόμενο κυρίως άνηζε στην ανατολική Σάμο¹³, ιδιαίτερα δε στους Μαυρατζαίους, όπου ο ίδιος είχε καταγράψει 90 αρχαία ονόματα σε χρήση, 49 ανδρικά και 41 γυναικεία¹⁴. Επισήμαινε μάλιστα ότι το φαινόμενο της αρχαίας ονοματοδοσίας είχε παρατηρηθεί και σε χωριά όπως οι Μυτιληνιοί, η Χώρα, ο Παγώνδας και οι Κουμαραδαίοι, ενώ σημαντικά λιγότερα αρχαία ονόματα είχε καταγράψει στα χωριά της δυτικής Σάμου.

Σύμφωνα με την λεπτομερή αναφορά του Δημητρίου, τα αρχαία ονόματα της Σάμου προερχόταν από: το Δωδεκάθεο –με ιδιαίτερη προτίμηση στην *Αθηνά*–, τις ελάσσονες γυναικείες θεότητες της αρχαίας μυθολογίας, τους ημιθέους –με ιδιαίτερη προτίμηση στον *Ηρακλή*–, τις εννέα Μούσες και τις τρεις Χάριτες, τους επτά σοφούς, αλλά και τους σημαντικούς ήρωες της Αργοναυτικής εκστρατείας, του Τρωϊκού πολέμου και της *Οδύσσειας*. Επίσης, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του, οι Σάμιοι ακόμη χρησιμοποιούσαν τα ονόματα βασιλέων, ναυάρχων, στρατηγών και διακεκριμένων πολιτικών από την Ιωνική επανάσταση και τους Περσικούς πολέμους, τον Πελοποννησιακό πόλεμο, τους Μεσσηνιακούς, τους Μακεδονικούς και τους Θηβαϊκούς πολέμους, αλλά και από ιστορικούς, ποιητές, μουσικούς, ρήτορες, αθλητές, ιατρούς, ζωγράφους, γλύπτες, φιλοσόφους, διάσημα ζευγάρια

¹⁰ Ν. ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ, «Κύρια (βαπτιστικά) ονόματα εν Σάμω», *Αρχείον Σάμου* 1: 1-2 (1946) 90-111.

¹¹ Ν. ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ, «Κύρια...», ό.π., σ. 99.

¹² Ν. ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ, «Κύρια...», ό.π., σ. 99. Πρβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ονοματολογικά της Σάμου», *Ενδοχώρα* 65 (1999) 124-127.

¹³ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3, Αθήνα 1986, σ. 19-27. Πρβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ονοματολογικά της Σάμου», *Ονόματα. Revue Onomastique* 16 (1999-2002). *Αφιέρωμα στην ονοματολόγο Γιάννα Κολλέκα*, σ. 55-58, όπου και σχετικές παρατηρήσεις.

¹⁴ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 18.

εραστών ή φίλων και συμπολεμιστών της αρχαιότητας, καθώς επίσης και από τους ήρωες των αρχαίων δραματικών έργων. Τέλος, ιδιαίτερη προτίμηση διαπίστωσε ο Δημητρίου στα ονόματα που προέρχονταν από την αρχαία σαμιακή ιστορία και παράδοση¹⁵.

Ο Ν. Δημητρίου ασχολήθηκε και με την συχνότητα εμφάνισης των αρχαίων ονομάτων στους κατοίκους της Σάμου, παρατηρώντας ότι πρώτος, και με μεγάλη μάλιστα αριθμητική διαφορά, ερχόταν ο *Μέγας Αλέξανδρος*, από δε τα αρχαία σαμιακά ονόματα ο *Πυθαγόρας* και κατόπιν ο *Πολυκράτης*. Τέλος, την εμφάνιση του ονόματος *Κλεάνθης* (54 φορές, από τις οποίες 22 στην πόλη της Σάμου, 10 στο Βαθύ και 14 στους Μυτιληνιούς) απέδωσε μάλλον στην χρήση του ονόματος αυτού ως επαναστατικού προσωνυμίου από έναν εκ των σπουδαιότερων επαναστατών και ποιητών της Σάμου του 1821¹⁶, από τον Γεώργιο Διακογεωργίου, τον γνωστό στη βιβλιογραφία, στους συγχρόνους του αλλά και στους Σαμίους διαχρονικά ως *Γεώργιο Κλεάνθη*¹⁷. Σημαντική εξέλλου είναι η παρατήρησή του ότι η συχνότητα εμφάνισης ενός αρχαίου ονόματος εξαρτάται τόσο από τον αριθμό των απογόνων και το μέγεθος της οικογένειας εκείνου που πρώτος τα έπαιρνε, σύμφωνα με τα εθιμικά ισχύοντα για την ονοματοδοσία των παιδιών στον ελληνικό λαό, όσο και από το αν κάποιος που είχε ένα αρχαίο όνομα ήταν ευυπόληπτο μέλος της κοινωνίας ή όχι. Στην περίπτωση αυτή μάλιστα αναφέρει το παράδειγμα κάποιου που λεγόταν *Χαρώνδας*, λειτουργούσε όμως μάλλον ως παρίας της τοπικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα το όνομα αυτό να μην γίνει δημοφιλές, να μην δοθεί σε άλλους και συν τω χρόνω να εξαφανιστεί¹⁸.

Όσον αφορά την προέλευση και τις ιστορικές ρίζες του φαινομένου, ο Ν. Δημητρίου υπήρξε σαφής. Κατά την άποψή του, το φαινόμενο ξεκίνησε από τις πρώτες μέρες της επιβολής στη Σάμο του καθεστώτος της Ηγεμονίας (1834/1835-1912), οπότε «ντόπιοι γραμματισμένοι ή ξένοι, περαστικοί» άρχισαν να δίνουν στα παιδιά που βάφτιζαν τα πρώτα αρχαία ονόματα, ώστε σε λίγο καιρό, παράλληλα με την ανάπτυξη της παιδείας και την λειτουργία στο νησί οργανωμένων εκπαιδευτηρίων, οι πλέον πεπαιδευμένοι Σάμιοι να προτιμούν την αρχαία ονοματοδοσία, είτε για λόγους επίδειξης των γνώσεών τους, είτε από κίνητρα προγονολατρείας¹⁹. Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, τους μορφωμένους γρήγορα μιμήθηκαν οι άρχοντες και οι προεστοί των χωριών, για κοινωνικούς και ταξικούς πλέον λόγους, καθώς

¹⁵ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 27-29.

¹⁶ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 30.

¹⁷ Πρβλ. σχετικά ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΗ ΚΛΕΑΝΘΗ, *Απαντα* (επιμέλεια-υπομνήματα Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ), Αθήνα: Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», 1995, σελ. 437, όπου τα βιογραφικά του στοιχεία και η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁸ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 31.

¹⁹ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 17.

πίστευαν ότι η αρχαία ονοματοδοσία συνέβαλε στην κοινωνική διάκριση των γόνων τους. Έτσι, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Ν. Δημητρίου, «έκαναν το αρχαίο όνομα “σήμα” αριστοκρατίας»²⁰. Σε ορισμένες μάλιστα ακραίες περιπτώσεις επισημαίνεται ότι ένα περίτεχνο αρχαίο όνομα βοηθούσε και στην καλλίτερη γαμήλια αποκατάσταση, ιδίως των κοριτσιών, ώστε ορισμένοι γονείς να ψάχνουν σε λεξικά για να ανακαλύψουν αχρησιμοποίητα και σπάνια αρχαία ονόματα για τα παιδιά τους. Κατά τον Δημητρίου οι Σάμιοι του 19^{ου} αιώνα αντλούσαν τα ονόματα αυτά από αρχαία ελληνικά κείμενα και σχολικά βιβλία, από διδακτικά εγχειρίδια της αρχαίας ελληνικής ιστορίας και από αγαπημένα σχολικά αναγνώσματα, όπως η *Οδύσσεια* του Ομήρου²¹.

Τέλος, αναφέρεται και η αρχαία ονοματοδοσία με την υποσυνείδητη λαχτάρα οι βαπτιζόμενοι να μοιάσουν στους ένδοξους αρχαίους προγόνους, αλλά και ως διακήρυξη εθνικής ταυτότητας των υπό το ηγεμονικό καθεστώς αλυτρώτων Σαμίων, όπως συνέβαινε και σε άλλες περιοχές του υπόδουλου Γένους, σύμφωνα και με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω. Πάντως, τον πρώτο λόγο για την ερμηνεία του φαινομένου ο Ν. Δημητρίου δίνει στην διάχυση της αρχαιοπινούς εκπαίδευσης και στην προσπάθεια επίδειξης των γνώσεων και της μόρφωσης, στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινωνίας του νησιού, κατά τον 19^ο αιώνα. Γράφει σχετικά:

«πολλά από τα παραπάνω αρχαία ονόματα είναι πολύ σπάνια. Τόσο ώστε ν' απορεί κανείς πώς βρέθηκαν. Φαίνεται πως ο μόνος λόγος της προτίμησής τους είναι η πρόθεση του νουνού να φανεί πιο πολύξενος απ' τους άλλους πολύξενους»²²

Τα ίδια δε, τηρουμένων των αναλογιών, ισχύουν και για την χρήση αρχαίων ρωμαϊκών ονομάτων στη Σάμο, από τα οποία ο Ν. Δημητρίου κατέγραψε εν χρήσει 45, στα χωριά του νησιού²³.

Δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει το γεγονός της ύπαρξης του φαινομένου, ακριβώς όπως το περιέγραψαν οι Νικ. Ζαφειρίου και Νικ. Δημητρίου, στη Σάμο του 19^{ου} αιώνα. Πιστεύω όμως ότι η ερμηνεία του μπορεί να διαφοροποιηθεί, σε σχέση με τα όσα ο Νικ. Δημητρίου διαπίστωσε και εκτέθηκαν παραπάνω αναλυτικά. Όπως και παραπάνω αναφέρθηκε, πρόκειται για φαινόμενο κοινό σε πολλές περιοχές του αλύτρωτου Γένους, όχι για αποκλειστικά σαμιακή ιδιομορφία. Γι' αυτό και η ερμηνεία του δεν μπορεί να γίνει αποκλειστικά μέσα στα στενά σαμιακά πλαίσια, αλλά χρειάζεται συνεκτίμηση των ανάλογων δεδομένων και από

²⁰ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 17.

²¹ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 17-18.

²² Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 31.

²³ Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3..., ό.π., σ. 31-35.

άλλες ελληνικές περιοχές, κάτι που δεν φαίνεται να είχε υπόψη του ο Νικ. Δημητρίου, γι' αυτό και περιόρισε την ερμηνευτική του προσέγγιση στα όρια μιας κοινωνικής επίδειξης γνώσεων της τοπικής κλειστής –και οπωσδήποτε συντηρητικής– κοινωνίας του νησιού.

Όπως σημειώνει ο Στ. Κυριακίδης²⁴, γενικότερα τα αρχαία ελληνικά ονόματα που δόθηκαν κατά τον 19^ο αιώνα σε διάφορες ελληνικές περιοχές «δεν αποτελούν ιστορικήν συνέχειαν μέχρι της σήμερον, αλλ' ήρχισαν να επανέρχονται με την αναγέννησιν των γραμμάτων και την σπουδὴν των αρχαίων επί τουρκοκρατίας και ιδίως κατά τους τελευταίους προ της επαναστάσεως χρόνους και μετ' αυτήν». Ο Δ. Β. Οικονομίδης, στην μελέτη του για το όνομα και την ονοματοδοσία στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό επισημαίνει ότι η αρχαία ονοματοδοσία σε αλύτρωτες ελληνικές περιοχές, όπως για παράδειγμα στον Πόντο, σχετίζεται άμεσα με τον επικρατούντα εκεί «εθνικόν φανατισμόν»²⁵. Μάλιστα, ο Ξεν. Άκογλους διασώζει παραδείγματα οικογενειών από τα Κοτύωρα του Πόντου, τα ονόματα των μελών των οποίων καθόλου δεν υπολείπονται των σαμακίων σε σπανιότητα και ευρηματικότητα²⁶. Παρόμοιες παρατηρήσεις διατυπώνει και ο Καλλισθ. Χουρμουζιάδης για την ονοματοδοσία στην περιφέρεια Μετρών και Αθύρων τα χρόνια πριν το 1922, οπότε και διαπιστώνει ότι οι ανάδοχοι συναγωνίζονταν, για εθνικούς λόγους, στην αρχαία ονοματοδοσία «προς μεγάλην θλίψιν των μητέρων»²⁷, που θα προτιμούσαν χριστιανικά ονόματα για τα παιδιά τους.

Ανάλογες διαπιστώσεις έχει κάνει ο Γ. Α. Μέγας για την Μεσημβρία του Ευξείνου Πόντου²⁸, ο Δ. Β. Οικονομίδης για τους ομογενείς μας στην Βόρειο Ήπειρο²⁹ και ο Ιω. Βογιατζίδης για την Άνδρο, όπου συνηθίζονταν, κατά την διατύπωσή του, «ονόματα των κυρίων, ως και των δευτερευουσών θεαινών της

²⁴ Στ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ελληνική Λαογραφία 1. Μνημεία του λόγου*, εν Αθήναις 1965², σ. 386. Πρβλ. Δικ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, «Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης», *Πελοποννησιακά* 3 (1959) 185-221.

²⁵ Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Όνομα και ονοματοθεσία...», ό.π., σ. 476. Πρβλ. Τάσος Α. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Βαπτιστικά ονόματα εκ Πελοποννήσου, των χρόνων της Τουρκοκρατίας», *Λαογραφία* 16 (1956) 338-374.

²⁶ Ξεν. ΑΚΟΓΛΟΥΣ, «Η βάφτιση στα Κοτύωρα», *Ποντιακά Φύλλα* 3: 25 (1938), σ. 15 κ.εξ. Το 1819, σύμφωνα με υπάρχουσα μαρτυρία, ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων είχε αντιληφθεί την σχέση μεταξύ της τότε επικρατούσας αρχαίας ονοματοδοσίας και των εκκολαπτόμενων επαναστατικών σχεδίων των υποδούλων, την οποία είχε επικρίνει το 1817 ο Μιχαήλ Περγικάρης, αλλά και είχε αποδοκιμάσει ο Νικ. Σπηλιάδης, βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός...*, ό.π., σ. 60.

²⁷ Καλλ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ, «Το παιδί εις την περιφέρειαν Μετρών και Αθύρων», *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 7 (1940-1941), σ. 82.

²⁸ Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Όνομα και ονοματοθεσία...», ό.π., σ. 477 και σημ. 3. Αναλυτικά για το θέμα των αρχαίων ονομάτων κατά την τελευταία φάση της οθωμανικής κυριαρχίας, με αποδελτίωση σχετικών αναφορών στις πηγές της εποχής, βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός...*, ό.π., σ. 58-60.

²⁹ ΚΛ, χφ. 1665 Γ', σ. 63 (Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ιωάννινα, 1951).

ειδωλολατρείας»³⁰. Πρόκειται για συνήθεια την οποία βαθμιαία είχε εκτοπίσει η χρήση χριστιανικών ονομάτων, ήδη στα μεσοβυζαντινά χρόνια. Την εποχή δε της οθωμανικής κυριαρχίας το να φέρει κανείς αρχαίο όνομα «θεωρείτο ασέβεια»³¹. Θυμίζω μάλιστα εδώ ότι όταν άρχισε δειλιά η χρήση αρχαίων ονομάτων, τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας, υπό την επίδραση του ελληνικού διαφωτισμού και πάντως στους κύκλους των διανοουμένων και των πεπαιδευμένων ανθρώπων, η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία έσπευσε να καταδικάσει το φαινόμενο, δια σχετικής εγκυκλίου του Οικουμενικού Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, που στις παραμονές της επανάστασης του 1821 συνιστούσε στο ορθόδοξο ποίμνιο αποτροπή της «εισαχθείσης καινοτομίας της επιφωνήσεως παλαιών βαπτιστικών ονομάτων»³². Συχνά μάλιστα η χρήση παρόμοιων ονομάτων προκαλεί την αντίδραση των τοπικών λογίων. Χαρακτηριστική είναι η στάση του Μ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, ο οποίος αποδίδει την καρπαθιακή συνήθεια της εποχής του για αρχαία ονοματοδοσία των παιδιών, κατά την οποία έδιναν στο παιδί δύο ονόματα, ένα χριστιανικό από την οικογενειακή παράδοση και ένα αρχαίο, στην καθημερινή όμως χρήση επικρατούσε το αρχαίο, σε αφόρητη, απαράδεκτη και καταδικαστέα ξενομανία³³.

Οι περιπτώσεις αυτές μας δείχνουν ότι στον αλύτρωτο Ελληνισμό του 19^{ου} αιώνα, η αρχαία ονοματοδοσία ήταν κάτι παραπάνω από απλή επίδειξη γνώσεων ή ξενομανία. Ήταν συνιστώσα και εκδήλωση της λαϊκής ιδεολογίας της εποχής, της άμεσα συνυφασμένης με τον αλυτρωτισμό και τη Μεγάλη Ιδέα, που κυριαρχούσαν τότε στις συλλογικές λαϊκές νοοτροπίες του Γένους. Ό,τι με τον διαφωτισμό ξεκίνησε ως εκλεπτυσμένη συνήθεια διανοουμένων και μορφωμένων ανθρώπων, μετά την ελληνική επανάσταση και τον σχηματισμό του πρώτου ελεύθερου ελληνικού κράτους έγινε κοινή συνήθεια του λαού. Τόσο μέσα στο πρώτο ελληνικό κράτος, όσο και κυρίως έξω από αυτό, το Γένος στράφηκε στην αρχαία ελληνική ονοματοδοσία, για συγκεκριμένους και ιδεολογικά χρωματισμένους λόγους.

Στο εσωτερικό ήταν η ανάγκη αντιμετώπισης των κάθε είδους αμφισβητήσεων της ιδεολογικά προβαλλόμενης και χρωματισμένης άμεσης σχέσης προς την αρ-

³⁰ Ιω. Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, *Γλώσσα και λαογραφία της νήσου Άνδρου* 2, Αθήνα 1956, σ. 252.

³¹ Τασος Α. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Βαπτιστικά ονόματα...», ό.π., σ. 341. Π. ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Περυσυναγωγή γλωσσικής όλης και εθίμων του ελληνικού λαού*, εν Πάτραις 1887, σ. 170. Απολύτως χαρακτηριστικό είναι το ότι στην Ύδρα πίστευαν πως αν έδιναν αρχαιοελληνικό όνομα «το παιδί θα χαλάσει», βλ. Ν. ΧΑΛΙΟΡΗΣ, *Υδρεία λαογραφικά*, Πειραιεύς 1931, σ. 72.

³² Ν. Δ. ΛΕΒΙΔΗΣ, «Εγκύκλιοι του Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄», *Ιλισός* 3 (1870-71), σ. 101-102. Πρβλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός...*, ό.π., σ. 84, 235, 261, 366, 367, με υλικό από τις πηγές της εποχής και εύστοχες σχετικές παρατηρήσεις.

³³ Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ-ΝΟΥΑΡΟΣ, *Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου* 2, εν Αθήναις 1934, σ. 124. Για την διπλή ονοματοδοσία βλ. και Παν. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ, «Κεφαλλήνων βαπτιστικά ονόματα διπλά», *Λαογραφία* 2 (1910) 298-304.

χαία Ελλάδα και τους αρχαίους Έλληνες, στα πλαίσια και της πανστρατιάς για την αντιμετώπιση της περιφέρειας θεωρίας του J. Ph. Fallmerayer για την εθνική ταυτότητα των νεοελλήνων³⁴. Πρόκειται για την ίδια κίνηση που ουσιαστικά γέννησε την νεοελληνική ιστορία και την ελληνική λαογραφία, και η οποία συντάραξε τον Ελληνισμό, απέκτησε ευρύτατη λαϊκή απήχηση και θεωρήθηκε κομμάτι της λαϊκής ιδεολογίας του Γένους.

Στο εξωτερικό του νεοσύστατου Ελληνικού Βασιλείου ήταν η ανάγκη για την διακήρυξη της εθνικής ταυτότητας, που οδήγησε στην ευρύτατη υιοθέτηση της αρχαίας ονοματοθεσίας. Δεν είναι βεβαίως τυχαίο το γεγονός ότι στη Σάμο, η περίπτωση της οποίας μας απασχολεί ιδιαίτερος εδώ, η αρχαία ονοματοθεσία ξεκίνησε αμέσως μετά τον οριστικό αποκλεισμό του νησιού από τα όρια του πρώτου ελληνικού κράτους για γεωπολιτικούς και γεωστρατηγικούς λόγους, και παρά το ότι η Σάμος πληρούσε τις προϋποθέσεις που έθετε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου για την ένταξη των επαναστατημένων περιοχών στο υπό ίδρυση νέο κράτος³⁵. Ουμίζω μάλιστα ότι οι επαναστατημένοι Σάμιοι αγωνίστηκαν με σφοδρότητα και πάθος κατά του αποκλεισμού τους, συνέστησαν την «Σαμιακή Πολιτεία» (1830-1834) και ότι όταν τελικά αναγκάστηκαν να συμμορφωθούν και να δεχθούν την μεταβατική λύση της Ηγεμονίας της Σάμου, ενός ημιαυτόνομου δηλαδή κρατικού μορφώματος, που θα τους εξασφάλιζε κάποιο είδος αυθύπαρκτου πολιτικού και κοινωνικού βίου, με συγκεκριμένα προνόμια, αλλά και υπό την επικυριαρχία βεβαίως της Υψηλής Πύλης³⁶, οι αρχηγοί των επαναστατών και οι οπαδοί τους προτίμησαν την εθελούσια εξορία από την υποταγή.

Για τους Σάμιους που έμειναν στις εστίες τους, η Ηγεμονία της Σάμου θεωρήθηκε μια οπωσδήποτε προσωρινή λύση, ένα ενδιάμεσο και μεταβατικό στάδιο πριν την οριστική εκπλήρωση των προαιώνιων εθνικών στόχων, που ταυτιζόνταν με την αμετάκλητη ένωση του νησιού με το ελληνικό κράτος³⁷. Διαμορφώθηκε έτσι αυτό

³⁴ Πρβλ. Γ. ΒΕΛΟΥΔΗΣ, *Ο Jacob Phillip Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα 1982, με σχετικές βιβλιογραφικές λεπτομέρειες. Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής λαογραφίας», *Λαογραφία* 35 (1987-1989), σ. 65-66, όπου και ο τίτλος του σχετικού έργου του. Στ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ, *Ιστορικά και μεθοδολογικά της ελληνικής λαογραφίας 1. Από την προδρομική φάση μέχρι την επιστημονική αυτοτέλεια*, Αθήνα 1995, σ. 59-60. Γ. Α. ΜΕΓΑΣ, *Εισαγωγή εις την λαογραφίαν*, εν Αθήναις 1967, σ. 249-250.

³⁵ Επ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς* 3, εν Σάμω 1882, σ. 7-15. Επ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, *Πραγματεία περί του εν Σάμω πολιτεύματος*, εν Σάμω 1892. Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Ιστορία της Σάμου*, Αθήνα 1979, σ. 82-84.

³⁶ Πρβλ. Γερ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Τα προνόμια της Ηγεμονίας Σάμου*, εν Σάμω 1892. Ο ΙΔΙΟΣ, *Σαμιακή Νομοθεσία*, εν Σάμω 1903, σ. XII-78.

³⁷ Βλ. Ν. ΒΑΦΕΑΣ, «Η εξέγερση του 1849-1850 στη Σάμο: μια τομή στην ιστορία της Ηγεμονίας», *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα»* 2, Αθήνα 1998, σ. 135-147. Ο ΙΔΙΟΣ, *Pouvoir et conflits dans l'Empire ottoman. La revolte de 1849-1850 dans la*

που με άλλη ευκαιρία έχω χαρακτηρίσει ως «όραμα ελευθερίας» της σαμιακής κοινωνίας, και το οποίο κατέληξε, το Νοέμβριο του 1912, στην ενσωμάτωση του νησιού, μετά από ογδόντα χρόνια παραγμένου και επαναστατικού αυτόνομου ηγεμονικού βίου³⁸. Η αρχαία ονοματοδοσία που παραπάνω μελετήθηκε εντάσσεται στα όρια αυτού ακριβώς του «οράματος ελευθερίας», αποτελεί δε βασική εκδήλωσή του. Το βασικό της νόημα βρίσκεται στην προσπάθεια της δια του ονόματος διακηρύξεως της εθνικής ταυτότητας των κατοίκων της Σάμου. Σε αντίθεση προς τις αυτονομιστικές τάσεις που το ηγεμονικό καθεστώς και οι ιδεολογικές εκφράσεις του προσπάθησαν να προβάλλουν³⁹, ο λαός της Σάμου βρήκε τρόπους να αντιδράσει, διακηρύσσοντας την ελληνική ταυτότητα και το ζέον εθνικό του φρόνημα⁴⁰. Μέσω της αρχαίας ονοματοδοσίας, οι Σάμιοι όχι μόνο επιδίωξαν να διατηρήσουν, αλλά θέλησαν και να προβάλλουν την εθνική τους ταυτότητα και συνείδηση, ακριβώς όπως ονόματα σαν το *Ελλάς* και το *Ελλάδιος* συνηθίζονταν σε αλύτρωτες περιοχές⁴¹, ή το *Ελευθερία* δινόταν σε καιρούς ξενικών κατοχών, ή ακόμη και τα *Μόσχα* ή *Βλαδίμηρος* ή *Λαοκράτης* αποτελούσαν διατράνωση των αντίστοιχων ιδεολογικών και πολιτικών επιλογών των γονέων όσων παιδιών τα έφεραν.

Από την άλλη πλευρά, η ανεκτικότητα που έδειξε η τοπική Εκκλησία στο φαινόμενο, και το αυτό ήταν πασιφανώς αντίθετο προς τους κανόνες και της παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, φανερώνει αυτήν ακριβώς την πραγματικότητα. Με τον τρόπο αυτό η Εκκλησία έδειξε ότι κατανοούσε τις βαθύτερες ρίζες και αιτίες του φαινομένου, γι' αυτό και το ανέχθηκε, στα πλαίσια της εθνικής σημασιοδότησής του. Γι' αυτό και σήμερα, που δεν υφίστανται βεβαίως αντίστοιχοι εθνικοί λόγοι, η Εκκλησία αντιδρά και δεν δέχεται την αρχαία ελληνική ονοματοδοσία, ως εκδήλωση όχι εθνικού φρονήματος αλλά άκαιρης και εν πολλοίς ανεπίκαιρης αρχαιολατρίας, που τις περισσότερες φορές είναι στείρα και δεν βασίζεται σε ου-

Principauté de Samos, Florence 1998. Αγγ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, «Η εν Πύργω Γενική Συνέλευσις των Σαμίων του 1849», *Πρακτικά Δημέριου «Τοπική ιστορία και αρχαία»*, Σάμος 1992, σ. 159-166. Η ΙΔΙΑ, «Η κατάληξη της κρίσης του 1849 στη Σάμο. Προσωρινή Διοικητική Επιτροπή του 1850. Έργο και αρμοδιότητες», *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Σάμος στα νεότερα χρόνια (17^{ος}-20^{ός} αιώνας)»*, Αθήνα 2002, σ. 249-260.

³⁸ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Το όραμα της ελευθερίας στη σαμιακή κοινωνία (1800-1912)*, Αθήνα: Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Σάμου, 2008, σελ. 95, με παραδείγματα και βιβλιογραφία.

³⁹ Βλ. σχετικά Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ο Επαμεινώνδας Σταματιάδης και οι σαμιακές σπουδές. Από την τοπική ιστορία στη λαογραφική παρατήρηση και καταγραφή», *Πρακτικά ΙΕ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 179-197, όπου σχετικές παρατηρήσεις για την επίσημη ιδεολογία του ηγεμονικού καθεστώτος της Σάμου.

⁴⁰ Πρβλ. Γερ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Τα προνόμια της Ηγεμονίας Σάμου*, εν Σάμω 1892, σ. 4 κ. εξ. με σχετικές σημαντικές παρατηρήσεις.

⁴¹ Σχετικά παραδείγματα στον Α. Μ. ΚΟΛΙΤΣΗ, *Περί των κυρίων ονομάτων και των επωνύμων των Κυπρίων*, Αθήνα 1964.

σιαστική γνώση της αρχαιότητας και των παραμέτρων της, παρά σε συναισθηματική φόρτιση και άβουλη μίμηση⁴². Στην Σάμο του 19^{ου} αιώνα η εθνική ιδεολογία, ως ιδεολογία λαϊκή, είχε δομηθεί πάνω στους πυλώνες του αρχαιοελληνικού παρελθόντος και του χριστιανικού παρόντος, του αρχαίου κλέους και της ορθόδοξης πνευματικότητας, όπως έδειχνε η αρμονική συνύπαρξη των δύο αυτών αντιθέτων ρευμάτων και πρακτικών, κατά την αρχαία ονοματοδοσία μέσα από το χριστιανικό μυστήριο του βαπτίσματος⁴³.

Το φαινόμενο λοιπόν της αρχαίας ελληνικής ονοματοδοσίας δεν είναι ούτε απλό, ούτε μεμονωμένο. Αποτέλεσε έκφραση της πνευματικής και ιδεολογικής αντίστασης του Γένους απέναντι στις κάθε λογής αφομοιωτικές τάσεις που επικράτησαν στον αλύτρωτο, κατά κύριο λόγο, Ελληνισμό, περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Αποτέλεσε σχηματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας και προανάκρουσμα των επαναστατικών και αυτονομιστικών κινήσεων του Γένους, που οδήγησαν και στην πολεμική δεκαετία 1912-1922, μετά και μέσα από την οποία μορφοποιήθηκε, τελικά, το ελληνικό κράτος αλλά και ο ευρύτερος βαλκανικός χώρος. Αποτέλεσε μέσο συγκρότησης της λαϊκής εθνικής ιδεολογίας, και τρόπο προβολής της βιούμενης εθνικής συνείδησης του Γένους. Στην δε περίπτωση της Σάμου, ειδικότερα, τα αρχαία ελληνικά ονόματα αποτέλεσαν τρόπο αντίστασης στις αφομοιωτικές τάσεις του ηγεμονικού καθεστώτος⁴⁴ και μέσο διακήρυξης του ότι οι Σάμιοι, και υπό το ηγεμονικό καθεστώς ευρισκόμενοι, δεν έπαυσαν να στρέφουν το βλέμμα προς την Μητέρα Πατρίδα, συνδεόμενοι οργανικά προς το ιστορικό και πολιτισμικό παρελθόν της, όπως αυτό είχε συγκροτηθεί κατά τον 19^ο αιώνα, με κυρίαρχες τις έννοιες της αρχαιολατρείας και της προγονολατρείας⁴⁵.

⁴² Βλ. Ιω. Δ. ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου, 1834-1912*, Αθήνα 2005, σ. 183-186. Όσα παρατηρήθηκαν για τη στάση της Εκκλησίας ίσχυαν βεβαίως σε τοπικό επίπεδο, καθώς γενικότερα ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ σε εγκύκλιό του καταδικάζει το «κατά καινοτομίαν» εμφανιζόμενο αυτό έθιμο, πιστεύοντας ότι είναι «μία καταφρόνησις της χριστιανικής ονοματοθεσίας», βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός...*, ό.π., σ. 60.

⁴³ Ιω. Δ. ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου...*, ό.π., σ. 10, 149, 203, 208, 237, 257. Πρβλ. σχετικά Γ. Κ. ΑΓΓΕΛΙΝΑΡΑΣ, «Η ψαλτική παράδοση της Σάμου», *Σαμιακή Επιθεώρηση* 9: 33-34 (1987), σ. 46-49. Επίσης βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Η Βιβλιοθήκη και το Αρχείο του Γρηγορίου Κωνσταντίνου», *Σαμιακές Μελέτες* 5 (2001-2012) 404-416. Ο ΙΔΙΟΣ, «Από το Αρχείο και τη Βιβλιοθήκη του Γρηγορίου Κωνσταντίνου», *Σαμιακές Μελέτες* 5 (2001-2012) 417-426.

⁴⁴ Για τις τάσεις αυτές βλ. Αλ. ΣΦΟΙΝΗ, «Λόγοι των Ηγεμόνων στις Γενικές Συνελεύσεις των Σαμίων. Στερεότυπα και αναπροσανατολισμοί», *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Σάμος στα νεότερα χρόνια (17^{ος}-20^{ός} αιώνας)»*, Αθήνα 2002, σ. 268. Πρβλ. Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, «Ιστορικό Αρχείο Σάμου. Το Αρχείο των Γενικών Συνελεύσεων (1834-1912)», *Πρακτικά Δημέρου «Τοπική ιστορία και αρχαία»*, Σάμος 1992, σ. 128-141. Γ. ΜΟΥΤΑΦΗΣ, «Ιστορικοί προβληματισμοί σχετικά με την σαμιακή ηγεμονία», *Πρακτικά Δημέρου «Τοπική ιστορία και αρχαία»*, Σάμος 1992, σ. 167-168.

⁴⁵ Πρβλ. Γ. ΜΟΥΤΑΦΗΣ, «Διοίκηση και φορολογία στη Σάμο στις αρχές της Ηγεμονίας», *Αντιπελάργηση. Τιμητικός τόμος για το Νικόλαο Α. Δημητρίου*, Αθήνα 1992, σ. 139-170. Δημ.

Άλλωστε, στη Σάμο η αρχαιολατρεία είχε και άλλες χαρακτηριστικές εκφράσεις: θυμίζω πρόχειρα τόσο τον ελληνοπρεπή χαρακτήρα της ηγεμονικής εκπαίδευσης⁴⁶, όσο και την οργανωμένη μέριμνα για τις αρχαιότητες και τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος του νησιού, που απασχολούσε συστηματικά την ηγεμονική κοινωνία, αλλά και την ηγεμονική διοίκηση της Σάμου. Σε κάθε περίπτωση, η γνωστή και στην ελεύθερη Ελλάδα αρχαιολατρεία του 19^{ου} αιώνα αποκτούσε στη Σάμο έναν επιπρόσθετο εθνικό χρωματισμό, που ιδεολογικοποιούσε την αναφορά στο παρελθόν, και έδινε στην ενασχόληση με αυτό τον χαρακτήρα μιας ιδεολογικής χρήσης των δεδομένων και των εκδηλώσεών του⁴⁷. Η ονοματοδοσία, δεν θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση στον γενικευμένο αυτό κανόνα.

Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράξενο που ο αρχηγός της σαμιακής επανάστασης του 1912, η οποία τελικώς επέτυχε την πολυπόθητη ένωση, ο μετέπειτα πρωθυπουργός της Ελλάδος Θεμιστοκλής Σοφούλης έφερε ως βαπτιστικό το όνομα του μεγάλου Αθηναίου μαχητή, στρατηγού και πολιτικού, εντασσόμενος πλήρως, και ο ίδιος, στην παράδοση αυτή.

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
Π. Τσαλδάρη 1
69100 Κομοτηνή (ΕΛΛΑΣ)
mvarv@otenet.gr

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ, «Η ενοικίαση των φόρων στη Σάμο (1834-1850). Συμφέροντα και συμπεριφορές», *Σαμιακές Μελέτες* 1 (1993-1994), σ. 268-269.

⁴⁶ Βλ. Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, «Έντυπα μονόφυλλα της Ηγεμονίας Σάμου 1851-1880», *Σαμιακές Μελέτες* 8 (2007-2008) 79-83. Πρβλ. Θ. ΣΑΡΡΗΓΙΑΝΝΗΣ, «Η κρίση στη γεωργία της Σάμου το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, αφετηρία οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων», *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα»* 2, Αθήνα 1998, σ. 231-254. Επίσης βλ. Δημ. ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ, «Αγροτική κρίση και κοινωνικοί μηχανισμοί. Η πείνα του 1854», *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα»* 2, Αθήνα 1998, σ. 149-180.

⁴⁷ Πρβλ. σχετικά Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Σάμος και Οικουμενικό Πατριαρχείο (1585-1900)», *Πρακτικά ΚΓ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 107-134, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Επίσης Ο ΙΔΙΟΣ, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Ηγεμονία της Σάμου*, Αθήνα 2005, σ. 15 κ.εξ. Επίσης βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Η παρουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην ιστορία της Σάμου», *Μεθόριος* 17 (2005), σ. 35-36. Ο ΙΔΙΟΣ, «Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Ηγεμονική Σάμος», *Σαμιακές Μελέτες* 7 (2005-2006), σ. 800-804, με χαρακτηριστικές όψεις της ιδεολογικής ταυτότητας της Ηγεμονίας της Σάμου.

